

ЕЗИКОВАТА АГРЕСИЯ В ПОЛИТИЧЕСКАТА И В УЧЕНИЧЕСКАТА РЕЧ

Владислав Миланов

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Резюме. През последните години все по-често в научната литература и в масовите медии се пише и говори за езиковата агресия и нейните прояви в различни формати и в различни общности. Актуалността на темата се определя от факта, че явлението става все по-широко разпространено и прониква в най-различни социални сфери. Интерес към езиковата агресия проявяват не само специалистите лингвисти, но и широк кръг от социолози, антрополози, философи, журналисти и други. В статията се разглеждат някои от основните начини, по които е изразена езиковата агресия в политическата реч, и са представени някои от по-големите лексикално-тематични групи. За ученическата реч наблюденията са свързани с провеждането и анализа на анкета за езиковата агресия в няколко български училища в цялата страна. Направен е кратък преглед на ключови концепции, които имат отношение към теоретичните лингвистични и психологически дефиниции за понятието езикова агресия.

Ключови думи: езикова агресия; политическа реч; ученическа реч; лексикални средства за изразяване на езикова агресия

Понятието езикова агресия през последните години е обект на засилен научен интерес и на задълбочен коментар от страна на специалисти от най-различни научни и практически области. С това понятие, от една страна, специализирано и приоритетно се занимават лингвистите, тъй като основните му „характеристики“ имат езиков характер, а „результатите“ от явлението могат най-професионално да бъдат анализирани с помощта на лингво-стилистичния анализ. От друга страна, явлението езикова агресия, което навлиза все по-широко в българската действителност, представлява интерес за голям кръг от специалисти от различни научни и не толкова научноспециализирани области. За журналистите например, особено тези, които отразяват политическия и образователния ресор, езиковата агресия е повод често да се коментират проявите на вербална агресия по време на парламентарните заседания, в предизборните кампании и в политическите надпревари изобщо. Обект на журналистическите

коментари са и зачестилите случаи на езикова и на физическа агресия в българското училище. Все по-често в новинарските хроники и емисии присъства информация за физическо насилие над ученици от техни съученици, а в повечето случаи, преди да се достигне до физическата проява на насилието, се регистрира езиковата агресия, размяната на обидни думи, които стоят в основата на последващата реакция. Психолозите и философите пък търсят дълбинни процеси, свързани с личността, мисленето, възпитанието и социалната среда, за да представят от своя гледна точка реквизитите на езиковата агресия в по-широк контекст и да анализират специфичните процеси, съпътстващи моделите на агресивно речево поведение. Политолозите наблюдават вербалната агресия в политическата реч поради силното влияние, което оказва върху обществото и като знак за нарушената комуникация; като сигнал, че в политическото говорене навлизат трайно ниски и недостойни за претендираща за демократично развитие държава речеви и поведенчески модели.

В световен план темата привлича вниманието на изследователи от различни научни области, а наблюденията се засилват особено след терористичните прояви в Ню Йорк от 11 септември 2011 г. В книгата на американския езиковед Дейвид Мацумото „Езикът на политическата агресия“ убедително са представени разликите в начина, по който говорят агресивните политици, и в подбора на изразните средства у неагресивните политици.

За сериозността и за разширяването на явлението красноречиво говори и решението на Съвета на Европа към Европейския съюз, който от 1997 година в специален наръчник дава точна дефиниция на езика на омразата, към който се отнася и агресивната реч. В текста много ясно се заявява, че „всички изразни форми, разпространяващи, подбуждащи към, улесняващи или оправдаващи расовата ненавист, ксенофобията и антисемитизма или други форми на ненавист, основани на нетолерантност, афиширана като агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинства, преселници и хора с мигрантски произход“ са форма на езикова агресия и са недопустими.

В научната литература съществуват множество на брой дефиниции за същността на агресията и за проявите на езиковата агресия. Учените от различни области определят границите на явлението в зависимост от спецификата на научното поле и от преодоляването на проблема (практическата значимост) за обществото. Тук ще посочим избрани концепции, които са добър теоретичен модел за нуждите на настоящото изследване. Без да изчерпват цялата научна литература по въпроса, те маркират важни елементи от характеристиката на езиковата агресия в различните сфери, прояви и форми.

Немският психолог Ханс-Йоками Корнад твърди, че водещ мотив при агресията е нанасянето на вреда върху човека или неговите интереси и това предизвиква емоционално избухване, което е крайната цел на мотивираното агресивно поведение (Kornadt, 1974: 568). Алън Бъс разглежда агресията в

три аспекта: физическа и речева, активна и пасивна, директна и индиректна (Buss, 1961: 1 – 52). Хайнц Хекхаузен – водещ немски специалист в областта на психологията, отбелязва два типа агресия в зависимост от целта: враждебна и инструментална. Първият тип агресия според концепциите на немския психолог има за цел да нанесе вреда на друг човек, използва се в качеството на средство, а не като цел. Вторият тип е определен като специфичен начин за постигане на изнудване, за възпитание чрез наказание и др. (Khekkhauzen, 2003, 365 – 372).

От лингвистична гледна точка определенията за езикова агресия са концентрирани около няколко ключови елемента, които очертават основните ѝ характеристики. Тук посочваме избрани от нас концепции. Според Доминик Инфанте (американски професор по речева комуникация) езиковата агресия е опит за контролиране и манипулиране на околните чрез способите на езика, при което в основата ѝ е „заложена черта от характера на определена личност, която предразполага човека да атакува вербално концепциите на околните“ (Infante, 1986: 48). Неслучайно авторът определя агресивното речево поведение като деструктивна форма на поведение, която се използва за отмъщение, подигравка или манипулация на околните. Авторът достига до важното обобщение, че хората, които са по-силни в аргументирането на позициите, много по-рядко използват речева агресия. До подобен извод достига и Мин-Сун Ким – професор по публична реч в Мичиганския университет, според която хората, които умеят да се аргументират добре, рядко прибегват до езикова агресия. Любопитен е и изводът ѝ, че жените по-рядко достигат до езикова агресия за разлика от мъжете, при които явлението се наблюдава по-често (Ким, 2002). Интересен извод прави и Патриша Евънс, според която до речевата агресия стоят по-близо лица, които искат да се поставят по-високо от субекта на агресивното поведение и да се съюзяват с други хора срещу лицето, към което е насочена агресията. Изследователката обвързва хипотезата си и с още един съществен извод: тези, които използват езикова агресия, са по-силно предразположени към употребата на физическа сила за разрешаването на спорове (Evans, 1992).

В българската лингвистика понятията езикова и речева агресия по-скоро се употребяват като синоними, въпреки че се е наложило съобразяването с класическото схващане на Фердинанд дьо Сосюр за разграничението между език и реч и затова в съвременните изследвания се прави уточнението, че когато се говори за езикова агресия, винаги трябва да се разбира индивидуалният акт на употреба на езика в речта. Наблюденията ми над българската политическа реч в продължение на повече от двадесет години дават основание да бъде формулирано следното определение за речева агресия: речева изява, по същество характерна за ниските езикови регистри, в която политиките чрез обидни думи, чрез заплахи и закани, чрез специфична интонация, придруже-

на често с паралингвистични знаци, съпътстващи вербалната агрeсия, като стрелящ показалец, заплашително поклащане на главата, публично унижават своя политически опонент: открито го обиждат, обвиняват го в лъжа, уронват човешкото му достойнство, като извеждат на преден план физически и нравствени недостатъци. Обикновено този модел на поведение се разгръща в напрегната ситуация, породена от несъгласия в идеологиите, публично обсъждане на теми, които задължително трябва да представят страните в най-силната им светлина. Но този процес се наблюдава и в различен контекст и по различни начини. В сутрешните телевизионни блокове например или в ситуации на предизборна надпревара много често политиките достигат до агрeсията като модел на общуване и възприемат това като намаляване на дистанцията, криворазбрана разговорност, проява на мачизъм, тотално надмощие над опонента, което подчертава собственото аз на предна линия и извежда политическите послания много по-близо до избирателите. Тук като форма на агрeсия, изразена освен чрез директни нападки и обиди, може да се включи и неуместното прекъсване на събеседника по време на разговор, надвикването в ефир, което създава усещането за семейно-битови свади, неумението да се изслушва събеседникът и да се изгражда смислена и аргументирана теза без агрeсия при презентирането ѝ.

Преди да преминем към обстоен анализ на стратегиите за езикова агрeсия в политическата реч, редно е да посочим някои от тенденциите, които съпътстват това явление и които се налагат като устойчиви езикови формули в политическото говорене през последните години.

1. На първо място продължава да се нарежда употребата на клишета и клиширани езикови конструкции, които като че ли се превръщат в запазена марка на българското и на световното политическо говорене. Уютът на клишето позволява на политиките да използват много изречения, зад които обаче често липсва информативност. Например¹⁾: *Правителството ще направи всичко по силите си, за да постигне икономическа ефективност; Образованието е най-големият приоритет на нашето управление; Всички ресурси на държавната власт са за да решим кризата с коронавируса. Ще укрепим доверието на гражданите в институциите. 43-то Народно събрание и правителството могат да обърнат спиралата на общественото доверие. Трудностите, през които премина страната ни през последните години особено във вътрешен план, силно засегнаха авторитета на институциите. Нашата цел е да върнем доверието в тях. Налице е пълен консенсус, защото имаме ресурси да овладеем кризата.* Тези изречения са верни граматически, но не носят конкретни и точни послания към обществото, а това позволява на политиките да говорят общо по въпроси, които изискват точни и ясни решения. И въпреки че непрекъснато подчертават своята отговорност по важните за деня теми, с лекота да ги отбягват, ако това не ги представя в добра светлина.

2. Неуместните употреби на изразни средства и смесването на различни езикови регистри, които пренебрегват изискванията на официалната ситуация, в която говорят публичните лица в България. Не се спазва основното изискване речта да е съобразена със ситуацията и със събеседниците. Много често в изказванията от трибуната на Народното събрание се използват разговорни конструкции, които са подходящи за друга, непредставителна ситуация, но не и за официално място, каквото е българският парламент. Тук като форма на вербална агресия може да се посочи подвикването от място, включването на разговорни частици като *бе, айде бе, айде стига бе, лъжеш, бе* (по време на официално изказване на президента Росен Плевнелиев пред депутатите от Народното събрание).

3. Неумението да се изслушва събеседникът, също се очертава като проблемна зона за публично говорещите политици и журналисти. То показва, че не се признават и уважават позициите на останалите, а се поставя акцент само върху собствените идеи или тези на политическите лидери и партии, към които се отнася говорещият. В журналистическата реч пък през последните години трайно се настани тенденция, при която журналистът не изслушва докрай госта си, прекъсва го грубо във важен момент от аргументацията на въпроса, преформулира въпроса така, че да се отклони вниманието и да се насочи коментарът към сензационност. Особено в публицистичните формати и в сутрешните блокове много често се чува призивът: *Аз не ви прекъсвах, не ме прекъсвайте и Вие* или *Нека да се изслушваме*. Често това остава само на равнището на декларатива и по същество не променя тона на разговора към посока изслушване на събеседника или на водещия.

4. Неовладеният диалектен навик също се оказва пречка към представата за висока езикова култура в официална представителна ситуация. Без да навлизаме в детайли по същество, ще припомним, че диалектите са богатство на общонародния български език и основно средство за изграждането му през Възраждането, но в официална ситуация, която изисква висока обработеност на изразните средства, съобразена с нормите на книжовния език като представителна формация за цялата общност, неуместното им използване води до комичен ефект и е повод за социални санкции – чрез сатирата, хумора и иронията. Особено отчетливи са непреодолените диалектни навици, свързани с редукцията на **е** в **и**: *бъдището, представителити, имахти жилиение, катигорично, руснацити, ни правети внушение, ниадикватни, имами парламинтарен контрол, ригионите, миханизъм, пари за здрави, бъдището, застраховатилити, след време, шъ си даде парити, шест месеца, много нища, спициално, призидент, зимиделие, цинити, гуривата, зимиделиету, дипутатити, времиту, парламинтарната комисия* и др.

5. Нарушават се основни правоговорни и граматични норми на съвременния български книжовен език. Наблюдават се отклонения при правилото за съгласуване при формите за учтивост (*Кога сте пътувала, госпожо министър?*), при употребата на бройна форма при съществителните имена от мъжки род (*В залата има 176 депутата; Имам няколко въпроси*), при имената от женски род, които са членувани с -та членната форма и изискват ясен а-изговор: *властъ, опасностъ, болестъ, способностъ* и др.; депалатализационни процеси в различни позиции: *да обобщъ, да въ замолъ, шъ платъ, да заявъ категорично* и др.; при съгласуването на субекта на изречението със сказуемото; -ме – окончанието за 1л. мн. ч. при глаголите от първо и второ спрежение сегашно време, и други разговорни процеси, които, използвани в ситуация на представително общуване, съобразено с предварителната му погответност, показват небрежност и непознаване на книжовноезиковите норми.

На всички тези особености обръщаме специално внимание в статията „Парламентарен езиков контрол“, описана в библиографията към статията. Тук обаче вниманието ни е насочено вече към един по-остър проблем, който с основание можем да кажем, че води началото си от уличната реч, от някои вестникарски заглавия и статии от началото на политическия преход в България през 90-те години на миналия век, от политическата и от журналистическата телевизионна реч, от които плавно се наслоява в речта на по-младите българи. Много често езиковата агрeсия в публичното говорене обвързва обектите и субектите на изказването. Затова се превръща и в модел на подражание, част от еднoдневните употреби и от така наречената езикова мода.

Не бива да се забравя, че понятието езикова агрeсия включва много широк диапазон от възможности за реализация. Тук влизат обидните думи, тук влизат класификациите и трансформираните сравнения, новата стилистична образност, заиграването с думи, понякога неуместно, с пословиците и поговорките, тук влизат и цинизмите като проява на най-нисък социален и езиков регистър. Езиковата агрeсия може да бъде изразена чрез интонацията, чрез повторенията (най-често със заплашителен характер), чрез поставянето на акцент, както и чрез редица паралингвистични елементи: замахване с пръст, специфични движения на главата и на тялото, жестове и мимики. В настоящия текст разглеждаме основно обидата като израз на езиковата агрeсия.

В последните години се наблюдава опит от страна на някои български политици да бъдат агресивни, но езиково да проявяват тази особеност по-евфемистично: чрез реторични въпроси, чрез емоционално натоварени езикови конструкции като *чудовищна политика, зверска политическа метла, масова политическа чистка, брутален политически натиск, изтървахте нервите си, не увеличавайте децибелите, къде бяхте, когато гласувахме бюджета* и много други.

В българската политическа реч днес могат да се обособят няколко големи лексико-тематични групи. За сравнение след Освобождението на България са регистрирани примери, които показват еднопластов слой на обидата, ориентиран около наименованията и сравненията с животни: *глупи кокошки, гъски, стадо овце* и други подобни. Днес регистърът е много широк диапазон и както посочваме непрекъснато, всяка тематична група разполага с толкова много примери, че може вече да бъде съставен речник на обидните думи в политическата реч.

Систематизирано тези групи могат да бъдат представени по следния начин.

1. Обиди, сравнения с растения и животни:

Боян Расате в спор с Цветелин Кънчев: **Да бяхте поканили някой *нещастен охлюв***. Емил Василев за Делян Пеевски – **калинка с размери на свиня**. Владислав Горанов сравнява Христо Иванов с „*крокодил*“: **Но ако в закона напишете, че финансовият министър е *крокодил*, той няма да стане *крокодил*. Ще остане същият, какъвто е бил и преди решението**. Валери Симеонов за Волен Сидеров: **Оня там, белият вожд на павианите....** (Сидеров често употребява сравнения с пеперуди, папагали и хлебарки).

Част от примерите, изразяващи се с обидни определения и квалификации, ще оставя без коментар, защото употребените в тях думи и изрази красноречиво говорят за равнището на езиковата култура у политиците:

Ахмед Доган за Иван Костов – **змия**

Явор Дачков за Бойко Борисов – **свиня**

Йордан Цонев към депутати от СДС – **мишлоти**

Велизар Енчев – **Тиквата Станишев още не е узряла**.

Орел ли е, сокол ли е, ястреб ли е, такова фъркане ще падне... – Бойко Борисов заплашва Ахмед Доган.

Георги Терзийски, РЗС, към депутатите – **Селяни, спрете да се държите като говеда!**

Валентин Касабов за Волен Сидеров – **Велик е Путин и перхидроленият пудел е неговият пророк**.

2. Обиди на базата на физически, нравствени и умствени характеристики:

ръст, килограми, глас, външен вид, ум, интелект, възпитание:

Кирил Добрев към Владислав Николов: **Аз казвал ли съм ти, че си метър и четиридесет? Казал ли съм колко си голям, бе? Казал ли съм ти, че си плешив и че си грозен?** Ангел Славчев: **Бареков е ибрикия на Ердоган, манипулатор. Зад фасадата на този човек се крие един звяр, един представител на Дявола**. Валери Симеонов към Волен Сидеров: **Гласът Ви е нисък, като ръста Ви**. Румен Петков към Диана Найденова: **Вие сте младо момиче, но на вид не Ви личи или С Вашия крупен интелект няма да споря**.

3. Обиди на расова и етническа основа:

Боян Расате към друг политик: Моето дете е добре възпитано и това нещо (дъщеричката му да се влюби в чернокож) не може да се случи, защото още от 2-годишна я вода в зоопарка и ѝ обяснявам **разликите между човек и маймуна**. Към професор Любомир Иванов: Вие смятате, че сте Господ и можете за кратък срок от 5, 10, 15 или 20 години да интегрирате **един негър, който е слязъл вчера от дървото, и да преодолее един еволюционен процес от няколко милиона години?** Значи Вие сте или **наивен, или луд!**; Валери Симеонов по време на парламентарен контрол: **Нагли, самонадеяни и озверели човекоподобни, изискващи право на заплати, без да работят, искащи пенсии по болест, без да са болни, детски за деца, които играят с прасетата на улицата, и майчински помощи за жени с инстинкти на улични кучки.**

4. Обиди на сексуална основа: хомосексуалност, липса на полов живот и др.:

Това не ви е РЗС на **разни педерастчета...**(Волен Сидеров); Боян Расате: България се управлява от **хомосексуалисти и педофили**, които пишат законите.; Йордан Цонев към СДС – **пидирасти с пидирасти**; Десислав Чуколов: Ще видите как **една мутра си слага капут! Мутрата да си сложи капута** и да напусне нашата политика!; Бойко Борисов: Всички **педераси** са умни по принцип. И аз почвам вече да викам, че съм **педал**; **Каква е тази смутена сексуалност, която демонстрирате?!** Любен Дилов син от Движение „Напред“ към РЗС по повод на това, че там са събрани несъвместими политики: **„Ебати ташака“!**. **Поздравявам г-н Близнашки за мъжката позиция, защото за един мъж е важно да има гащи, както и да има нещо в гащите...** Красимир Каракачанов за Георги Близнашки.

Отцепниците си свалиха гащите в парламента, да си кръстят партията ЗАДНИК. – Николай Барев за отцепниците от ББЦ. Румен Петков към Татяна Дончева: **В спалнята Ви явно отдавна има само тишина.**

Георги Георгиев към Яне Янев – **да си сложи ламарина на гъза**

Боян Расате за Валери Симеонов и Волен Сидеров – **путьовци**

Димитър Стоянов към Олимпи Кътев – **Ще те пратим при Дон Цеци в затвора да ти спукат гъза!**

Кирил Добрев – **Жените ги предпочитам за други работи.**

Христо Монов към Цвета Караянчева – **Да не превръщаме НС в групова психотерапия в институт за ранен и тежък климакс.**

Куйович, Муйович, Уйович и всеки, който завършва на тази сакрална сричка, отново бяха в съда... – Румен Петков

Много си нежен, за да те шамаросам! – Цветелин Кънчев към Боян Расате

Недим Генджев за Николай Младенов – **Сиктир, бе, педераст!**

5. Други видове обида:

Най-често са изразени със стилистично маркирана лексика, агресивен тон, силно повишена интонация, нахъсване на речта и логически акцент върху цинизмите и вулгаризмите. Мимиките и жестовете, придружаващи този вид вербална агресия, винаги „допълват“ речта, като подсилват ефекта чрез различни движения, сходни с движенията и невербалните прояви на световни „лидери“ като Хитлер например.

Волен Сидеров е един от политиците, които често преминават границите на добрия тон и използва силно маркирани лексикални средства, за да обиди директно опонентите си. Примерите от речта му показват груба и непремерена речева изява, която абсолютно неуместно употребява в представителни официални ситуации. В примерите, които илюстрират езиковата агресия, явно се долавя стремеж към засилена арогантност, чрез която най-бързо и най-сигурно да бъдат уязвени политическите противници; тотално незачитане на личността и липса на уважение към човека и към политическите му идеи.

Към протестиращите срещу правителството на Пламен Орешарски: *поми-яри*.

За Ивайло Калфин – *мекотело*.

Към противниците си – *Соросoidчета, хищници отворили големи усти като крокодили...*

Не се радвайте, лицемери, *напагали, хлебарки и нощни пеперуди...*

Към президента Георги Първанов: *Абе, Гошо, абе, Седефчов, алаброс зализан...*

Към депутатите: *стадо грухтящи прасета, безчувствени топки лой*

В българското политическо пространство отдавна е създадено усещането, че лидерите на националистическите партии са по-агресивни в речта си в сравнение с лидерите на останалите движения. Наблюденията ни обаче показват, че за езиковата агресия няма ограничения по отношение на партийна принадлежност, пол, възраст, етнически характеристики. Грубите прояви на това криворазбрано явление се обясняват в повечето случаи с изострената политическа обстановка, с напрежението, което пораждаат определени важни теми за обществото, с междуличностни и междупартийни конфликти. Обидите са израз вероятно на определени дефицити във възпитанието и в личностната самооценка:

Менда Стоянова към представителите на БСП – *инфантили*

Некадърен сценарий, бездарни изпълнители. – Мая Манолова към депутатите от ГЕРБ;

Иван Костов за Цветан Цветанов – *Това е един страхливец;*

Той се прави на по-луд, отколкото всъщност е. – Едвин Сугарев за Никола Филчев

Сергей Станишев към гербери – **Здравейте, циркаджии!**;
Георги Георгиев към Олимпи Кътев – **зъбльо**;
Румен Петков за Петър Чобанов – **това недоразумение, нищожество**;
Д-р Константин Тренчев за Петър Чобанов – **отявлен кретен**;
Бойко Борисов и кабинета са извършители на тази измама, Вие сте помагач! – Мая Манолова към Цеца Цачева за обнародване на неприет закон;
Как е белият прах, а, как? – Валентин Касабов към Волен Сидеров;
Волен Сидеров към Бареков – **нещастнико-дихател**;
Петър Берон за Жельо Желев – **Мръсник и пияница. Селски тъпак, подлец**;
Велизар Енчев за бившия министър на образованието Сергей Игнатов – **наглец, идиот и тъпанар**;
Волен Сидеров за Яне Янев – **лумпен, измекар, презерватив**;
Расате за Цветелин Кънчев – **престъпник, който би трябвало да е в затвора**;
Велизар Енчев – **Борисов е нагъл лъжец, професионален лъжец**;
Магдалена Ташева за Бойко Борисов – **политически келеш, неграмотен, мерзавец**;
Олимпи Кътев за Стела Банкова – **На това лице предлагам да му осигурим малко възможност да ходи да се полекува!**;
Калина Балабанова (Атака) към Светлана Жекова (служебен министър на околната среда и водите в кабинета „Близнашки“) – **невероятна лъжкия**.

На фона на гореизброените примери езиковата агресия в ученическата реч е далече по-слабо представена, за радост на изследователите и на обществото ни. Причините са ясни: липсват политически амбиции и борби; не е заложена властта като цел и постигане на политическите идеи. Затова ученическата реч налага няколко свои маркера, които я отличават от вербалната агресия в публичната реч.

За целта на настоящото изследване беше направена анкета, която обхваща повече от 400 ученици от различни български училища. Анкетата беше разделена с оглед на възрастовите особености на младите хора: от пети до осми клас и от девети до дванадесети клас. Въпросите, които поставихме на българските ученици, са групирани около следните тематични ядра:

1. Обиждани ли сте някога от свои съученици и с какви думи?
2. Обиждали ли сте някого и с какви думи?
3. Според Вас на какво се дължи езиковата агресия?
4. Наблюдавате ли езикова агресия в социалните мрежи и има ли механизми, с които да се защитавате от този тип поведение?

5. Бихте ли посочили примери за обидно речево поведение от публичната реч?

6. Според Вас има ли връзка между физическата и езиковата агресия?

7. Посочете някои основни черти от характера на агресивния човек?

Анкетирани бяха и учители от средните училища, за да се представят по-обективно обобщенията ни върху наблюдаваните ученици и техните коментари за езиковата агресия.

На пръв поглед научното представяне на езиковата агресия в две толкова различни области – ученическата и политическата реч, изглежда неподходящо и не особено адекватно. Целта ни обаче е да доловим общи тенденции в двете групи или пък ясно очертани различия, тъй като началната ни хипотеза, че има влияние от публичната реч върху речта на подрастващите, не се оправдава напълно убедително. Това обаче не омаловажава високата степен на езикова агресия в българското училище и в контактите между учениците извън училище, в дома и в социалните мрежи.

Ако езиковата агресия в политическата реч често цели да принизи политическия опонент, тъй като са изчерпани средствата на нормалната комуникация или политическата среда е толкова напрегната, че не може да избяга от скандалния тон на изказванията, то в ученическата реч се наблюдават следните тенденции.

1. Обида, свързана с физически/морални недостатъци или недъзи: тук децата са особено жестоки в оценките към съучениците си и често използват агресивни обиди като **очиларка, дебелак, свиня, грозник, недоносен, недоправен, мазен, скумрия (за слаб човек)** и др.. При по-големите ученици се наблюдава и по-цинична лексика – **к...рва, п..едерас, кифла, лигла, мърша, чалгар/ка и др.** В същата тази реч през последните години особено се засилва обръщението между момичета и момчета със съществителното име **БРАТ: Как е, брат/о, Къде, брат/о?**, които вероятно изместват актуалното от близките години обръщение **ПИЧ** (буквално от турски език означава израстък към дърво, клон). По-рядко в сравнение с лексемата **брат** се използва и лексемата **копеле**, която в по-голяма част от територията ни означава „дете без баща“, но пък в някои родопски говори се използва като наименование на собствено дете.

2. Обиди, свързани с учебния процес – мазник (за ученик, който според съучениците си се подмазва на учителите), зубър, зубърка, натегач, мекотело, плазмодий и др.;

3. Обиди, свързани с умствени възможности: дебил, олигофрен, плиткоум, безмозъчно, тъпанар, г.з и други.

Ето какви са обобщенията на отговорите към въпросите, зададени на български ученици от различни градове на страната (София, Плевен, Ве-

лико Търново, Смолян, Петрич, Кубрат, Хисар, Русе, Пловдив, Варна, Габрово).

– **Обиждани ли сте някога от свои съученици и с какви думи?**

65 % от анкетираните отговарят категорично, че са обиждани от свои съученици, като най-често обидата се разполага около думи като **нешастиник/ца, гей/к.рва, л.йно, малоумник, грозник, тъпанар, безмозъчно, инфантил, шушляк, скапаняк, комплексар** и др. 70 процента от анкетираните ученици са отговорили на обидата с обиди.

– **Обиждали ли сте някого и с какви думи?**

25 % от учениците отговарят с положителен отговор на този въпрос. Между отговорите са описани различни ситуации, които провокират езиковата агресия: напрежение и конфликти в социалните мрежи, напрежение в училище, напрежение в извънучилищното пространство; напрежение по повод на различни делнични ситуации – спор за нещо, предреждане на опашката пред училищната лафка и др.

– **Според Вас на какво се дължи езиковата агресия?**

Почти всички анкетирани са отговорили, че това явление се дължи на липса на възпитание. Обърнали са внимание, че има проблемни ученици с проблемни семейства, в които не се обръща сериозно внимание на този тип поведение, а това води до ескалация на напрежението и до мултиплициране на речевото поведение в проблематично и скандално отношение между децата. В анкетите са посочени десетки случаи, в които се наблюдава агресия не само между ученик и друг ученик, но и между ученик и учител, както и между ученик и родител. Много трудно и на този етап може би невъзможно за доказване е твърдението, че има български училища, в които учениците имат по-високо самочувствие, осланят се на криворазбраната родителска подкрепа и често си позволяват да преминават границите на добрия тон и на високия речев етикет в общуването с преподавателите си заради по-високи жизнени стандарти и по-„престижни“ реализации на родителите.

– **Наблюдавате ли езикова агресия в социалните мрежи и има ли механизми, с които да се защитавате от този тип поведение?**

Тук положителният отговор на въпроса е очакван и потвърждава нагласите на анкетащите: 85 % от българските ученици наблюдават различни форми на речева агресия в социалните мрежи: от по-„неутрални“ обиди като **скапаняк, говедо, тъпанар, изрод** до крайно вулгарни думи и изрази, които често граничат с цинизмите.

Повечето анкетирани споделят, че изолират подобни контакти и не общуват повече с „авторите“ на обиди. Има обаче немалък процент – 14% ученици, които споделят, че се наслаждават „на сеира“ и понякога вземат страна в изказванията.

– Бихте ли посочили примери за обидно речево поведение от публичната реч?

Тук процентът на отговорилите е по-скоро нисък (10%) на фона на общата активност по отношение на другите отговори и това според мене се дължи на факта, че повечето млади хора не се интересуват от политика, не гледат телевизия, а информираността си постигат най-вече чрез различни айтове, проследявани през телефоните, в които информацията обаче невинна е достоверно представена. 5% от анкетирания в горния курс споделят, че използват някои речеви агресивни конструкции от музикални изпълнения на съвременни рап изпълнители. А кратък преглед на подобни текстове показва изключително висок процент на цинизми и вулгаризми, при това лесно запомнящи се и удобни като модел за повторение.

– Бихте ли посочили примери за обидно речево поведение от публичната реч?

Десет от 400-те анкетирани са посочили пример от политическата реч – словесния двубой между Корнелия Нинова и Бойко Борисов по време на парламентарна дискусия: **Ще излезете ли навън да се разберем кат мъже** (Нинова към Борисов). 10% определят политически лидери като Волен Сидеров и Валери Симеонов като агресивно говорещи политици, но не дават конкретни примери от изявите им. Останалите анкетирани не посочват примери.

– Според Вас има ли връзка между физическата и езиковата агресия?

85% от участниците категорично отговарят с положителен отговор, а в подкрепа на това посочват различни ситуации, най-често свързани със спорове за отношения между момичета и момчета; обиди на расова, етническа и физическа основа. Немалък процент от учениците посочва, че най-често дребна глупост, обидна дума или недоизяснени и недоизказани обстоятелства лежат в основата на двата типа агресивно поведение – вербално и физическо.

– Посочете някои основни черти от характера на агресивния човек?

Ще посоча само някои от определенията и същините, които са маркирали българските ученици: **прост човек, нискообразован, неинтелигентен, овчар, селянин, Бай Ганьо, примат, човекоподобно, интригант, комплексар, нещастник, нищожество, олигофрен** и др.

Цялостната обработка на анкетите, както и наличието на нови сериозни проучвания по темата (виж например Сталянова, 2020) ще покажат още по-пълна картина на съвременното състояние на този изключително тежък социален и обществен проблем, наречен езикова агресия. Тук именно най-важна остава ролята на семейството и на училището, за да създаде нормални отношения в общуването и да изгради емоционално стабилни млади хора, които да използват силата на думите, за да изграждат светове на разбирателството, а не световите на конфликтността и грубото отношение.

В политическата реч този процес е по-сложен и трудно може да бъде изкоренен. Ако в детската ученическа реч чест има наивност и неосъзнатост при употребата на вулгаризми и цинизми, което не оневинява говорещите, в политическото речево поведение това все повече се определя като съзнателно търсен ефект, като възможност да се изявиш, като сила чрез ниските регистри да опонираш, с лекота да обиждаш и да принизяваш достойнствата на човешката личност, не на последно място като неумение за успешна комуникация.

Изводи

1. Ученичката езикова агресија е по-силно разпространена в социалните мрежи (вероятно и в междуличностното общуване чрез смс, вайбър, чат общуването, скайп, зуум) и сравнително добре изолирана в училището. Проявата и основните ѝ характеристики са свързани с възрастовите особености на учениците, с възпитанието, а в някои случаи и с профила на училището, в което се обучават. Мотивите за употреба по-скоро можем да определим като наивистични в повечето случаи, но има, и то все повече регистрирани ситуации, при които вербалната агресија води до физическо насилие и до психологически травми с последствия във времето. Възможно е децата, които са израснали след 1989 година, да имат по-освободена представа и затова днес контролът върху собствените им деца да е по-занижен. Успоредно с това в българското училище правата на учителя като че ли стават все по-ограничени по отношение на възпитателната функция и санкцията към агресивните деца често не води до резултат, а в някои случаи дори уронва авторитета на учителя пред учениците и пред педагогическия колектив.

2. В политическата реч процесът изглежда неконтролируем. Разширява се тенденцията за употреба на вулгарни и нецензурни думи. Увеличават се езиковите средства, чрез които се засилва грубостта в общуването между българските политици. Остава усещането, че заради властта и управлението на различни институции българските политици са готови лесно да предадат високата езикова култура и да говорят така, сякаш не е нужно да се съобразяват с официалността на ситуацията, със събеседниците, с темата на разговора. Да демонстрират пълно пренебрежение към избирателите си чрез речевото поведение.

В заключение ще си позволя да припомня една мисъл на Джордж Оруел: „Политическият език е предназначен да направи така, че лъжите да изглеждат истински... и да придаде привидна убедителност на празни приказки“. Ако към това се добавят негативните послания, изразени чрез вербална агресија, лесно ще си обясним ниското доверие на обществото към българското политическо говорене. Надеждата остава в българското училище, което

е доказало, че умее да обучава и да възпитава: в уважение към човека и към ценностите на човечеството не чрез агресия и омраза, а чрез силата на толерантността и уважението към другия и към другостта.

Благодарности. Статията е създадена благодарение на финансовата подкрепа на ФНИ за проект КП 06 ОПР 05/4 от 18.12.2018 г. на тема „Медиите, образованието и политиката: национални и европейски измерения на езиковата култура в публичната реч“.

БЕЛЕЖКИ

1. Всички примери в статията са от личния архив на автора, събиран по време на посещения със студентите в Народното събрание на Република България; от корпуса по политическа и журналистическа реч *politicalspeech* към Българския национален референтен корпус *Bultreebank* (bultreebank.org).

ЛИТЕРАТУРА

- Миланов, Вл. (2019). Парламентарен езиков контрол. *Българска реч*, кн.2 – 3, с.130 – 139.
- Миланов, Вл. (2019). Новата политическа реч. В: *Рада и приятели*. София, с. 154.
- Стальянова, Н. (2020) *Речта в съвременното българско общество*. София: Парадигма.
- Ефтимова, А. *Езикът на омразата през погледа на езиковеда*. Електронен ресурс: <https://www.marginalia.bg/aktsent/18463/>, Последно посетен: декември 2020.
- Хекхаузен, Хайнц. (2003) *Мотивация и дейтелност*. Санкт Петербург.

REFERENCES

- Milanov, Vl. (2019). Parlamentaren ezikov control. *Balgarska rech*. 2 – 3. 2019, p. 130 – 139.
- Milanov Vl. (2019). Novata politicheska rech. In: *Rada I priyateli*. Sofia: Kliment Ohridski.
- Salyanova, N. (2020). *Rechta v savremennoto balgarsko obshtestvo*. Sofia: Paradigma.
- Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc,
- Evans, P. (2010). *The Verbally Abusive Relationship*, Adams Media Corp 1992, 1996, 2010.
- Infante, D. A. (1986). Verbal Aggressiveness: An Interpersonal Model and Measure. *Communication Monographs*. 53 (1): 61 – 69.

- Kim, Min-Sun. (2002). *Non-Western Perspectives on Human Communication: Implications for Theory and Practice*. SAGE.
- Kreytchova, E. & Stalyanova, N. (2017) *The Power of Public Speech*. Sofia: Paradigma.
- Khekkhauzen, Kh. (2003). *Motivatsiya i deyatel'nost'*. Sankt Peterburg: Piter.

LANGUAGE AGGRESSION IN POLITICAL AND STUDENT SPEECH

Abstract. In recent years, more and more often in the scientific literature and in the mass media is written and talked about language aggression and its manifestations in various formats and different communities. The actuality of the topic is determined by the fact that the phenomenon is spreading more and more and is pervading various social spheres. Not only linguists show interest in language aggression but also wide circle of sociologists, anthropologists, philosophers and journalists among others. In the article are examined some of the main ways language aggression is expressed in the political speech and are presented some of the basic lexical and topical groups. The data on school students' speech is extracted from a survey on language aggression conducted in several Bulgarian schools. A brief review of key concepts related to theoretical linguistic and psychological definitions of the term language aggression is also included.

Keywords: language aggression; political speech; school students speech; lexical means for expression of language aggression

✉ **Dr. Vladislav Milanov, Assoc. Prof.**
Faculty of Slavonic Studies
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: v-milanov@slav.uni-sofia.bg